

Ігор Фареній

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
доктор історичних наук, професор (Україна)

«Нові хлібороби» українського села: соціокультурний продукт модернізаційних процесів першої третини ХХ ст.

Анотація. У статті досліджуються зміни в соціокультурному обличчі українського селянства першої третини ХХ ст. Обґрунтовується висновок, що в зазначений період відбувалося втягування селянства в процес соціально-економічної модернізації. В результаті сформувався прошарок селян, який відійшов від традиційних способів господарювання і обрав шлях впровадження новітніх агротехнологій і форм організації праці. На початку ХХ ст. таких сільських жителів називали «новими хліборобами», у 1920-х рр. – «культурними господарями».

Ключові слова: нові хлібороби, українське селянство, сільське господарство, модернізація, культура, ХХ століття.

У сучасній науковій літературі селянство початку ХХ ст. загалом постає як патріархальна соціальна маса, непридатна до сприйняття модернізації, а остання часом бачиться як соціально-деструктивний фактор у поведінкових практиках землеробів [18; 22]. 1920-ті – 1930-ті рр. в історії селянства трактуються як злам традиційної селянської ментальності під впливом радянського тоталітарного режиму, внаслідок політики якого постає новий соціальний тип селянина [1; 5; 19; 20]. У результаті такої ситуації зміни у соціальному статусі селянства та його соціальна модернізація у нашій історіографії виглядають лише як продукт діяльності комуністичного режиму. Однак, очевидно, були й інші фактори соціокультурного оновлення селянських мас, пов'язані з його внутрішнім розвитком, притаманною йому соціальною активністю, які потребують наукового вивчення. Тому є необхідність дослідити новації соціальної свідомості, соціальної культури селянства, пов'язані з модернізаційними процесами, які виникли на початку ХХ ст. Метою представленої розвідки є показати позитивні зрушення у соціокультурному обличчі українського селянства, що сформувалися в означений період під впливом новаційних тенденцій суспільного життя.

В епоху глибокої і масштабної модернізації суспільно-економічного життя другої половини ХІХ – початку ХХ ст. українське селянство вступило з соціальним інструментарієм, виробленим багатьма поколіннями, столітніми традиціями, досвідом вирішення господарських проблем принесеним з далекого історичного минулого. Хліборобська верства впевнено трималася за споконвічні технічні засоби та організаційні принципи господарювання, пов'язуючи саме з ними кращі перспективи свого життя. При цьому у пересічного селянина бракувало уявлення про багатопілля, селекцію рослин і тварин, добрива, новітні знаряддя праці. Селяни були переконані, «що врожаї залежать не від землі, а від неба: випаде багацько дощу – буде гарний врожай ...» [12, с. 1]. Удобрення землі у селянському середовищі часто вважалося шкідливим. Серед селян побутувала версія, що «Хліб від гною вигорає», «і бур'яни посідають ниву» [8, с. 9]. Розвиток польових рослин у свідомості українських землеробів пов'язувався з різними життєвими уявленнями і фантазіями. Журнал „Полтавський селянин» у 1926 р. писав, що «селянин упевнений, що він мовляв, сам з досвіду взнав, що озима пшениця переходить у жито, а овес просто перевертається в вівсюг» [9, с. 2]. Врожай плодівих дерев розглядався в межах забобон, і залежав від дотримання певних обрядів. У 1915 р. журнал «Южное хозяйство» розказував про селян Катеринославського повіту: «... ежегодно в ночь под новый год зажигают в садах костры ...», оскільки вірять, «что зажигание костров предохранит их сады ... от нашествия разных насекомых, их гусениц и т.п. вредителей» [23, с. 132].

При цьому позитивні зрушення в заможності односельчан пов'язувалися з позагосподарськими факторами. У 1914 р. харківський журнал «Хлібороб», аналізуючи селянські уявлення про зростання матеріальних статків, писав, що причину їх приписують «какому-то случаю»: спадку «от дядьки, не то от какой-то тетки». Або вважають, що «богатеющий не чист на руку ... подозревают в воровстве», або думають, що «не иначе как с нечистой силой зазнался и добывает у них червонцев ...» [26, с. 106].

На фоні таких своїх соціально-економічних уявлень основна маса селян була переконаною в їх правильності і непорушності, відсутності всякої необхідності змінювати ставлення до життя і господарювання. Журнал «Хлібороб» писав з цього приводу, що селянин

переконаний в тому, «что ... лучше всякого умеет вести хозяйство и что учиться ему нечему» [21, с. 103]. Селянство було налаштовано до відтворення відомого їм способу і темпу життя.

Водночас соціально-економічна дійсність, найсуттєвішими рисами якої стали стрімке зростання податків, цін на всі засоби життєдіяльності, малоземелля, стрімке розширення ринку товарних та кредитних послуг, невблаганно вимагала переходу селянських господарств до повноцінного товарного виробництва. А останнє було можливо за умов кардинальних зрушень в агротехнічному оснащенні та принципових новацій в економічній культурі українських хліборобів. Широке коло громадськості, земства і громадські організації, народна інтелігенція, а згодом і саме селянство вживали активних заходів з ознайомлення землеробів з новими агротехнологіями, селекцією рослин і тварин, передовими формами організації праці та сільськогосподарськими машинами. Початок ХХ ст. був відзначений втягуванням селянства в процес соціально-економічної модернізації.

У структурі модернізаційних тенденцій найбільше просування одержало кооперативне господарювання. Хоч оволодіння кооперативними формами діяльності відбувалося внаслідок інтелігентських ініціатив, хлібороби досить швидко опанували навички кооперативної роботи і, навіть більше, перебирали на себе роль організаторів і керівників кооперативних товариств. Непоодинокими були випадки самостійного заснування селянами кооперативів та управління ними. Журнал «Хлібороб» у 1909 р. повідомляв, що у споживчих товариствах Київської губернії «Все дело ведется самими крестьянами. Они и члены правления, и казначеи, и закупщики. ... некоторые из них с успехом могли бы быть настоящими инструкторами» [3, с. 12]. У тому ж році інший журнал – «Наше дело» – зазначав, що керівництво багатьма кооперативними товариствами здійснюється «правлениями чисто крестьянского состава» [14, с. 10]. У п'яти повітах Подільської губернії на 1909 р., за даними жандармерії, кооперативами керували «в большинстве случаев крестьяне» [36, арк. 59–61]. Зокрема, із 82 кооперативів (за станом на 1913–1914 рр.) Новоушицького повіту 56 очолювалися «грамотными» хліборобами [37, арк. 124–131]. На початку 1910-х рр. у Волинській губернії із 68 кредитних кооперативів 44 очолювали селяни [32, отдел I, с. 81]. За станом на 1913 р. у кредитних кооперативах Переяславського повіту Полтавської губернії з 172 членів правління та ради тільки 15 осіб належали до інтелігентів, а решта, словами журналу «Хуторянин», «серые крестьяне грамотные и малограмотные» [30, с. 657].

Кооперативна робота не лише створювала новий соціально-економічний уклад. Вона виховувала громадську активність селянства, давала навички самоорганізації, пробуджувала сили до конструктивної соціальної творчості у вирішенні проблем, що постали внаслідок глибоких економічних зрушень другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Водночас і поза кооперативним життям відбувалися зміни у світогляді і способі господарювання. Внаслідок модернізаційних впливів на початку століття сформувався прошарок селян, що відійшов від прадавніх традиційних способів господарювання і обрав шлях впровадження новітніх, як на той час, агротехнологій та форм організації праці. Це був новий соціальний тип селянина – селянина епохи товарного господарства і ринкової економіки, який чітко вирізняли сучасники у загальній масі хліборобів. У тодішній економічній літературі, зокрема харківському журналі «Хлібороб» та катеринославському – «Южное хозяйство», ці сільські мешканці одержали назву «нові хлібороби» [6, с. 249; 10, с. 383–385]. Кооперовані селяни та «нові хлібороби» виступали носіями соціальної модернізації села, яка була покликана вирішити аграрне питання шляхом агротехнічної та інфраструктурної революції селянського господарювання, підняття загального культурно-освітнього рівня сільських мешканців. Як писав у 1909 р. журнал «Українська хата»: «... вироблявся тип селянина, повний бажань культурного і вільного життя і огиди до минулого невільництва й темноти» [35, с. 256].

Лави «нових хліборобів» на початку ХХ ст. були зовсім невеликими, однак принципово важливим є сам процес глибокої соціокультурної трансформації селянства, який поступово захоплював хліборобський загал. Сільськогосподарська преса тих часів констатувала докорінні зрушення в середовищі українських землеробів. «Теперь наш хлебороб, – вказував катеринославський журнал «Южное хозяйство», – далеко не тот, что был лет 30–25 тому назад, когда всякое новшество ... вызывало только насмешки и ... недоверие ..., а в настоящее время, – продовжував він, – все это отошло в область невозвратного прошлого...» [2, с. 13]. «Всюду почти по нашему краю, – писав у 1913 р. харківський журнал «Хлібороб», – мы наблюдаем ... стремление нашего хлебороба к сельскохозяйственному знанию, которое ему представляется уже не такой опасной новостью, как это было лет десять назад» [16, с. 54].

Яскравим свідченням справедливості наведених вище цитат є дані про показники врожайності на селянських нивах. Вони демонструють практичне втілення нового способу сприйняття селянством економічної дійсності та господарювання, формування принципово нового соціального типу українського землероба. З часів останнього десятиріччя ХІХ віку і вже до початку ХХ ст. врожайність сільськогосподарських культур на селянських землях у

Харківській, Полтавській і Чернігівській губерніях зросла на 18%, а у Київській, Подільській та Волинській – на 33,3%. Темпи росту продуктивності сільського господарства в Україні, за оцінками тодішніх аналітиків, обходили «селянське й висококультурне поміщицьке господарство» в Німеччині. Журнал «Український агроном» у 1927 р. з цього приводу зазначав: «Дані довоєнного часу дають безліч фактів, які цілком певно доводять, що наші малописьменні селяни ... здатні на диво швидко поліпшувати своє господарство, застосовуючи радикальні заходи в ньому. При цьому часто темп такого поліпшення в останні десятиріччя до війни на Україні ... був, навіть, швидчий, аніж у Німеччині ...» [15, с. 5].

Процес формування нового культурного типу селянина продовжився в пореволюційних умовах непу. Незважаючи на тяжкі втрати часів війни і революції, зберігся і знайшов нових носіїв прошарок селян, що твердо став на шлях модернізації сільгоспвиробництва. У 1920-х рр. їх називали «культурними господарями» [39, с. 5], «культурниками» [7, с. 5] та «зразковими господарями» [27, с. 36]. Серед селянства вони становили зовсім не великий відсоток. Їх життя, як і в попередню епоху, відбувалося в середовищі патріархально налаштованих односельців. Мовою радянської преси: «На жаль, є ще, та й багато, зразків старого побуту з самогоном, весіллями, храмами, масляними – дикунськими звичаями» [4, с. 30]. Великі перестороги у селянства викликали технічні новації, впровадження нової сільськогосподарської техніки. Журнал «Полтавський селянин» відзначав, що на переконання селян, «після трактора й хліб не родить» [28, с. 1]. Не менше було й проблем у сфері тваринництва. Від традиційних методів утримання домашніх тварин, «худоба, – за словами сучасника, – має вигляд миршавої, занехаяної й дає дуже мало молока» [29, с. 15]. А ще від таких домашніх тварин «телята ... зовсім паскудні» [38, с. 13]. І навіть племінна худоба в умовах традиційного догляду перетворювалася у «нікчемні виродки» [13, с. 4].

Водночас у 1920-х революційна за своїм змістом тенденція оволодіння селянством новітніми агротехнологіями та відмова від традиційних форм господарювання знайшла успішне продовження. До «культурних господарів» у соціокультурному відношенні підтягувалася і решта землеробського населення. Журнал «Полтавський селянин» у 1925 р., констатуючи, що «більша частина нашого рядового населення ... в справах сільськогосподарчих безграмотна», водночас зазначав: «Селяни цілком розуміють, що дідівські звичаї та засоби господарювання віджили, що їх треба забути та що для поліпшення свого господарства потрібен не тільки капітал, але й агрономічні знання ...» [17, с. 1]. Відомий вчений-агроном, теоретик агрономічного обслуговування селянських господарств А.Г. Терниченко у 1923 р. відзначав, що українські землероби не лише усвідомили значення сільськогосподарських знань, а й висувають свої вимоги до фінансово-організаційних умов їх втілення в практику господарювання. «Селянство остільки виросло, – говорив він, – що пропаганда й агітація серед його не роблять певного вражіння. Воно потребує іншої – організаційної та матеріальної – допомоги» [34, с. 78].

До селян все більше приходило усвідомлення, що революція не лише поліпшила рівень землезабезпечення, а й суворо вимагає оновлення господарського життя саме у сфері його агротехнічного озброєння. Голова сільської ради в селі Софіївці на Миколаївщині Андрій Фищенко казав своїм односельцям: «Ми розбили ворогів. Земля – наша. Але на який біс ... ми ту революцію робили – Хіба ми скористувались від її перемоги? Де наша земля? У чортовій пельці під бур'янами! Де наш хліб? Погибає на степу від суховія! ... Як далі так буде, то повиздихаємо, поки ... соціалізм побачимо». Простий селянин з того ж села Іван Довгань, розказуючи про проблеми землеробства, так порівнював проблеми дореволюційних та пореволюційних часів: «Били нас тоді пани. А тепер, а тепер б'є нас земля» [33, с. 12–13].

Загальна тенденція тяжіння селян до оволодіння новими агротехнологіями, очевидно, була настільки помітною і оптимістичною, що з нею у 1920-х рр. пов'язувалися перспективи економіки радянської країни. Відомий державний діяч і фінансист Г.Я. Сокольников у ті часи писав, що «... в сельском хозяйстве вполне возможен бурный подъем. Если переход от трехполья к многополью, представляющий своего рода «революцию» в крестьянском хозяйстве, совершится ... то даже без большой революции в области техники и орудий труда крестьянское хозяйство очень быстро может покончить с голодовками, с недородами и прийти к удвоению урожая», а далі буде «увеличение выхода ... на мировой рынок», що «уже в течение ближайших лет произведет величайший мировой экономический переворот» [31, с. 236].

Сокольников відзначав нову соціальну якість селянських мас, якої вони набули за роки революції. Він говорив, що «уже империалистическая война создала совершенно новых людей». А «революция окончательно покончила со старым пассивным типом крестьянина», і випереджаючими темпами відбувається формування «новых людей», «процесс нарастания новых потребностей; процесс огромной неудовлетворенности всем тем, что есть сейчас; процесс, который захватывает огромное количество крестьянских хозяйств и с огромной силой толкает их на перестройку своего хозяйства и быта, толкает их к культурному подъему». При цьому Сокольников категорично відкидав твердження, що селянство радянської держави не

спроможне набути кращих соціальних якостей капіталістичного фермера-підприємця. Він писав: «... мы смело можем поставить ставку на то, что крестьянство Советской страны окажется не менее предприимчивым, гибким и энергичным, не менее ищущим изменения всего строя своей жизни, чем в свое время были американские фермеры» [31, с. 237–238].

Процес оволодіння селянством агротехнічними досягненнями у 1920-х рр. розглядався як відверто революційне явище – «початок революції в сільському господарстві» [24, с. 2–3], «культурну революцію в сільському господарстві» [11, с. 1]. Селян, які усвідомили необхідність модернізації сільськогосподарського виробництва і мобілізували інших сільських мешканців на використання агрономічних знань, журнал «Радянський селянин» у 1926 році назвав «революціонерами землі» [25, с. 1–2].

Підсумовуючи вище викладене, слід зазначити, що соціальна культура селянської верстви у першій третині ХХ ст. не відзначалася монолітністю. Основну частину землеробського загалу як і в попередні епохи, очевидно, становили виховані на традиційних цінностях селяни. Певна частина під впливом новітніх тенденцій полишила прабатьківські принципи життя, однак скотилася до аморального характеру існування, що відзначено сучасною науковою літературою. Водночас розпочав формування прошарок землеробів, які стали на шлях модернізації свого господарювання на основі досягнень сільськогосподарської науки. Їх відзначала готовність до відмови від традиційних методів економічної діяльності, рішучість в оволодінні новими методами обробки землі, впровадження передової техніки, розуміння значення селекції рослин і тварин, уважне ставлення і довіра до освіти та агрономічної допомоги, прогресивних форм організації праці. У загальній масі селянства такий соціокультурний сегмент був нечисленним. Однак, він знаменував докорінні зрушення в селянському світогляді, початок формування пристосованого в культурно-інтелектуальному та освітньо-професійному відношенні селянина-господаря, пристосованого до умов модернізації та товарного виробництва і ринкової економіки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Білан С.О. Соціально-економічний та національно-культурний злам українського селянства (1929–1939 рр.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01. Київ, 2014. 40 с.
2. Белокрысов А.А. Отрадное явление в деревне (Сельскохозяйственные курсы для крестьян) // Южное хозяйство. 1912. № 2. С. 13–16.
3. Вирченко С. Надежды на кооперацию // Хлибороб. 1909. № 8. С. 12–15.
4. В.К-ий. В секції єднання міста з селом // Сільрада. 1925. № 3–4. С. 30.
5. Георгізов Г.М. Українське селянство доби непу : динаміка політичних настроїв та свідомості : автореф. дис. ... к-та іст. наук : 07.00.01. Київ, 2008. 20 с.
6. Гладченко А.С. Отчего так малы крестьянские урожаи ? // Южное хозяйство. 1914. № 7. С. 248–253.
7. Губський О. Сучасне завдання селянина-передовика на селі // Радянський селянин. 1927. № 12. С. 5–6.
8. Дашко І. Дещо про гній // Полтавський селянин. 1926. № 5. С. 9–10.
9. Дещо про селянські байки // Полтавський селянин. 1926. № 4. С. 2.
10. До нових хліборобів // Хлибороб. 1911. № 7. С. 383–385.
11. Зімбалецький М.Х. За культурну революцію в сільському господарстві // Полтавський селянин. 1928. № 21. С. 1–5.
12. Колісник М.М. Угноєння чорноземлі й попіл, як угноєння // Полтавський селянин. 1926. № 13–14. С. 1–3.
13. Козуля П.І. Чи корисно збільшувати кормову площу за рахунок споживчих культур (До весняної сійби) // Полтавський селянин. 1927. № 5. С. 4–7.
14. Корреспонденция // Наше дело. 1909. № 1. С. 10–11.
15. Кулжинський С. Про темп розвитку сільського господарства та про с-г. досвідну справу на Україні // Український агроном. 1927. № 12. С. 4–11.
16. Мацеевич К.А. Меняются времена и мы с ними // Хлибороб. 1913. № 2. С. 51–55.
17. Машура С. До праці за відбудову сільського господарства // Полтавський селянин. 1925. № 1. С. 1–2.
18. Михайлюк О.В. Селянство України в перші десятиліття ХХ ст.: соціокультурні процеси. Дніпропетровськ : Інновація, 2007. 456 с.
19. Мотуз В.К. Уніфікація світогляду як складова проблеми культурної модернізації українського села (кінець 1920-х – 1930-ті рр.) // Гілея : науковий вісник. 2015. Вип. 102. С. 82–85.
20. Новікова О.М. Сільські жінки Радянської України в освітніх програмах 30-х рр. ХХ ст. // Український селянин : Збірник наукових праць. Черкаси, 2012. Вип. 13. С. 64–66.
21. Павлов Т. Из переписки с читателями // Хлибороб. 1914. № 3. С. 101–105.
22. Присяжнюк Ю.П. Українське селянство Наддніпрянської України : соціоментальна історія другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Черкаси : Вертикаль, 2007. 640 с.

23. П. П—нко. Распространение вредителей садов (Из Екатеринославского уезда) // Южное хозяйство. 1915. № 4. С. 132–133.
24. Румянцев В. За революцію в селянському господарстві // Радянський селянин. 1926. № 20. С. 2–3.
25. Рум'янцев В. Буденні герої // Радянський селянин. 1926. № 18. С. 1–2.
26. Селянин. Отчего хлиборобы беднеют и богатеют? // Хлибороб. 1914. № 3. С. 106–109.
27. Селянин Шмиг. Як дбаєш, так і маєш // Радянський селянин. 1926. № 1. С. 36.
28. Сепітий В.Т. Два роки роботи трактора «Фордзон» // Полтавський селянин. 1927. № 7. С. 1–4.
29. Смоляр В. Молочну худобу треба годувати за нормами // Полтавський селянин. 1927. № 1. С. 15–18.
30. Совещание представителей кредитных и судо-сберегательных т–в Переяславского уезда, Полтавск. губернии // Хуторянин. 1913. № 24. С. 656–658.
31. Сокольников Г.Я. Новая финансовая политика: на пути к твердой валюте. Москва : Наука, 1991. 336 с.
32. Справочная книга для сельских товариществ / Под ред. К.А. Мацевича. Харьков : Печатное искусство, 1913. 396 с. + 153 с.
33. Сумний С. Село по-над Ингулом // Радянський селянин. 1929. № 6. С. 11–14.
34. Терниченко А.Г. Агрікультурна допомога населенню на Київщині // Журнал Киевского губернского экономического совещания. 1923. № 8 (17). С. 74–84.
35. Товкачевський А. До становища сільської інтелігенції // Українська хата. 1909. № 5. С. 254–260.
36. ЦДІАК, ф.301, оп.1, спр.1363. 87 арк.
37. ЦДІАК, ф.301, оп.1, спр.1631. 447 арк.
38. Чайківський А. Полювання у корів і способи припускання (з Полтавської с.–г. дослідної станції) // Полтавський селянин. 1925. № 13. С. 11–14.
39. Чубар В.Я. Шляхом усупільнення до збільшення врожайності. Відповідь тов. В.Я. Чубаря на селянські листи // Радянський селянин. 1928. № 1. С. 3–5.

Игорь Фарений

Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого
доктор исторических наук, профессор (Украина)

«Новые хлеборобы» украинского села : социокультурный продукт модернизационных процессов первой трети XX века

Аннотация. В статье исследуются изменения в социокультурном облике украинского крестьянства первой трети XX в. Обосновывается вывод, что в указанный период отмечалось втягивание крестьянства в процесс социально-экономической модернизации. В результате, сформировалась прослойка крестьян, которая отошла от традиционных способов хозяйствования и избрала путь внедрения новейших агротехнологий и форм организации труда. В начале XX в. таких сельских жителей называли «новыми хлеборобами», в 1920-х гг. – «культурными хозяевами».

Ключевые слова: новые хлеборобы, украинское крестьянство, сельское хозяйство, модернизация, культура, XX век.

ABSTRACT

Igor Farenii

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
Dr.(History), Professor (Ukraine)

«New grain growers» of the Ukrainian village : social and cultural product of processes through the modernization during the one third of the XX century

At the current scientific literary the Ukrainian peasantry at the beginning of the twentieth century look like a patriarchal social masa, low skilled for the perseption of modernization. 1920s – 1930s in the history of peasantry are treated as the evils of the traditional rural and rural mentality in full communist ideology. As a result, the changes of the social status of peasantry in historiography are less visible as a product of civilian ownership.

The purpose of the article is to show a violation of the sociocultural identity of the Ukrainian peasantry, not due to the political of Bolshevik regime.

Ukrainian peasantry of the one third of the twentieth century was a patriarchal faith. The peasant rejected an announcement about polythene, plant and animal breeding, fertilization, the latest tools. At this time the beginning of the twentieth century was marked in the process of peasantry social and economical modernization. The structure of modernized trends was most favored by cooperative state grants. At the same time the beginning of the century was formed by the villagers who refused of the most traditional ways of giving and putting on the household in the new, agricultural technology and organizational forms. At the beginning of the twentieth century such peasants were called «new grain growers», in the 1920s – «cultural owners» and «brilliant masters». The co-operative peasants and the «new grain growers» came from socialistic and modern villages, solve the problems of agricultural production with the possibility of radical agro-technical and infrastructural improvement of the rural culture. Batches of «new grain growers» were small. However, the process of deep social and cultural transformation progressively populated the village. The result of this was an improvement of the peasant farming yield, which is at the end of the 19th century and first ten years of the 20th century in different regions of Ukraine matured from 18% to 33%.

The layer formation of the «cultural masters» was suspended, the thought looked at a revolutionary place in the sphere of culture and agrocultural work.

The social culture of the rural governorate at the one third of the twentieth century was not monolithic. The main part of the agricultural common became well-bread peasants on the traditional values. At the same time the layer formation having become on the hats of modernization of their own state on the basis of the social science achievements. It means that we are prepared for the introduction of traditional methods of economical activities, the new methods of cultivating the land, the maintenance of advanced technology, the rationalization of the state of the art, and the improvement of the state of the art. This layer signifying fundamental shifts in the peasant outlook, the beginning of the formation pruned in the cultural, intellectual and professionally educated villagers, adapted to the conditions of modernization, commodity production and market economics.

Key words: new grain growers, Ukrainian peasantry, agricultural industry, modernization, culture, XXth century.

REFERENCES :

1. Bilan S.O. Social`no-ekonomichnyj ta nacional`no-kul`turnyj zlam ukrajins`kogo selyanstva (1929–1939 rr.) : avtoref. dys. ... d–ra ist. nauk : 07.00.01. Kyiv, 2014. 40 s.
2. Belokrysov A.A. Otradnoe yavlenye v derevne (Sel`skoxozyajstvennye kursy dlya krest`yan) // Yuzhnoe xozyajstvo. 1912. № 2. S. 13–16.
3. Vyrchenko S. Nadezhdy na kooperacyu // Xlyborob. 1909. № 8. S. 12–15.
4. V. K–yj. V sekciji yednannya mista z selom // Sil`rada. 1925. № 3–4. S. 30.
5. Georgizov G.M. Ukrayins`ke selyanstvo doby nepu: dynamika politychnyx nastroyiv ta svidomosti : avtoref. dys. ... k–ta ist. nauk : 07.00.01. Kyiv, 2008. 20 s.
6. Gladchenko A.S. Otchego tak малы krest`yanskye urozhay ? // Yuzhnoe xozyajstvo. 1914. № 7. S. 248–253.
7. Gubs`kyj O. Suchasne zavdannya selyanyna-peredovyka na seli // Radyans`kyj selyanyn. 1927. № 12. S. 5–6.
8. Dashko I. Deshho pro gnij // Poltav`s`kyj selyanyn. 1926. № 5. S. 9–10.
9. Deshho pro selyans`ki bajky // Poltav`s`kyj selyanyn. 1926. № 4. S. 2.
10. Do novyx xlyborobiv // Xlyborob. 1911. № 7. S. 383–385.
11. Zimbalevs`kyj M.X. Za kul`turnu revolyuciyu v sil`s`komu gospodarstvi // Poltav`s`kyj selyanyn. 1928. № 21. S. 1–5.
12. Kolisnyk M.M. Ugnoyennya chornozemli j popil, yak ugnoyennya // Poltav`s`kyj selyanyn. 1926. № 13–14. S. 1–3.
13. Kozulya P.I. Chy korysno zbil`shuvaty kormovu ploshhu za raxunok spozhyvchyx kul`tur (Do vesnyanoyi sijby) // Poltav`s`kyj selyanyn. 1927. № 5. S. 4–7.
14. Korrespondencyya // Nashe delo. 1909. № 1. S. 10–11.
15. Kulzhyn`s`kyj S. Pro temp rozvytku sil`s`kogo gospodarstva ta pro s-g. dosvidnu spravu na Ukrayini // Ukrayins`kyj agronom. 1927. № 12. S. 4–11.
16. Maceevych K.A. Menyayutsya vremena y my s nymy // Xlyborob. 1913. № 2. S. 51–55.
17. Mashura S. Do praci za vidbudovu sil`s`kogo gospodarstva // Poltav`s`kyj selyanyn. 1925. № 1. S. 1–2.
18. Myxajlyuk O.V. Selyanstvo Ukrayiny v pershi desyatylittya XX st. : sociokul`turni procesy. Dnipropetrovs`k : Innovaciya, 2007. 456 s.
19. Motuz V.K. Unifikaciya svitoglyadu yak skladova problemy kul`turnoyi modernizaciyi ukrajins`kogo sela (kinecz` 1920-x – 1930-ti rr.) // Gileya : naukovyj visnyk. 2015. Vyp. 102. S. 82–85.
20. Novikova O.M. Sil`s`ki zhinky Radyans`koyi Ukrayiny v osvityans`kyx programax 30-x rr. XX st. // Ukrayins`kyj selyanyn : Zbirnyk naukovyx prac. Cherkasy, 2012. Vyp. 13. S. 64–66.

21. Pavlov T. Yz perepysky s chytatelyamy // Xlyborob. 1914. № 3. S. 101–105.
22. Prsyazhnyuk Yu.P. Ukrayins'ke selyanstvo Naddniprovans'koyi Ukrayiny : sociomental'na istoriya drugoyi polovyny XIX – pochatku XX st. Cherkasy : Vertykal', 2007. 640 s.
23. P. P–nko. Rasprostraneniye vredeney sadov (Yz Ekaterynoslavskogo uezda) // Yuzhnoe khozyajstvo. 1915. № 4. S. 132–133.
24. Rumyancev V. Za revolyuciyu v selyans'komu gospodarstvi // Radyans'kij selyanyn. 1926. № 20. S. 2–3.
25. Rum'yancev V. Budenni geroyi // Radyans'kij selyanyn. 1926. № 18. S. 1–2.
26. Selyanyn. Otchego xlyboroby bedneyut y bogateyut ? // Xlyborob. 1914. № 3. S. 106–109.
27. Selyanyn Shmyg. Yak dbayesh, tak i mayesh // Radyans'kij selyanyn. 1926. № 1. S. 36.
28. Sepityj V.T. Dva roky roboty traktora «Fordzon» // Poltav'skij selyanyn. 1927. № 7. S. 1–4.
29. Smolyar V. Molochnu xudobu treba goduvaty za normamy // Poltav'skij selyanyn. 1927. № 1. S. 15–18.
30. Soveshhanye predstavitelej kredytnyx y sudo-sberegatel'nyx t-v Pereyaslavskago uezda, Poltavsk. gubernyy // Xutoryanyn. 1913. № 24. S. 656–658.
31. Sokol'nykov G.Ya. Novaya fynansovaya polytyka: na puty k tverdoj valyute. Moskva : Nauka, 1991. 336 s.
32. Spravochnaya knyga dlya sel'skyx tovaryshhestv / Pod red. K.A. Maceevycha. Xar'kov : Pechatnoe yskusstvo, 1913. 396 s. + 153 s.
33. Sumnyj S. Selo po-nad Ingulom // Radyans'kij selyanyn. 1929. № 6. S. 11–14.
34. Ternychenko A.G. Agrikul'turna dopomoga naselennyu na Kyvivshhyni // Zhurnal Kyevs'kogo gubern'skogo ekonomycheskogo sovesh'hanya. 1923. № 8 (17). S. 74–84.
35. Tovkachev's'kij A. Do stanovyshha sel'skoyi inteligenciyi // Ukrayins'ka xata. 1909. № 5. S. 254–260.
36. CzDIAK, f.301, op.1, spr.1363. 87 ark.
37. CzDIAK, f.301, op.1, spr.1631. 447 ark.
38. Chajkiv's'kij A. Polyuvannya u koriv i sposoby pryuskannya (Z Poltav's'koyi s.–g. doslidnoyi stanciyi) // Poltav's'kij selyanyn. 1925. № 13. S. 11–14.
39. Chubar V.Ya. Shlyaxom ususpil'nennya do zbil'shennya vrozhajnosty. Vidpovid` tov. V.Ya.Chubarya na selyans'ki lysty // Radyans'kij selyanyn. 1928. № 1. S. 3–5.

Статтю надіслано до редколегії 01.09.2019 р.
Статтю рекомендовано до друку 17.10.2019 р.

УДК 378.091.8(477)«192/193»

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-26-34>

Олександр Комарницький

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
доктор історичних наук, доцент (Україна)

Людмила Комарницька

Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж
кандидат філологічних наук, викладач (Україна)

**Діяльність студентських клубів педагогічних навчальних закладів УСРР
у 20-30-ті рр. ХХ ст.**

Анотація. У статті аналізується діяльність студентських клубів педагогічних навчальних закладів радянської України у 20-30-ті рр. ХХ ст. Зазначається, що робота студентських клубів була підпорядкована ідеологічним настановам партії. Вона, на думку автора, є доволі неоднозначною. З одного боку, студентські клуби мобілізували для слухання лекцій і доповідей, влаштовували масові вечори, зокрема і міжвишівські, організували роботу гуртків, екскурсії тощо. З іншого боку, у роботі клубів мали місце і низка недоліків. Зокрема, наводяться дані про ігнорування на «масових» вечорах питань облаштування побуту молоді, не висвітлення досягнень науки і техніки тощо. Нерідко читальні студентських клубів не опалювалися і не освітлювалися, через що студенти не мали можливості підвищувати свій інтелектуальний рівень. У ряді випадків роботу студентських клубів не оптимізували керівні органи навчальних закладів, які за залишковим принципом виділяли фінанси на культурно-масову роботу молоді, а приміщення клубів використовували не за призначенням.

Ключові слова: студентський клуб, інститут, правління, лекція.